

Dorota Rynkowska*

**PRZEMOC WOBEC OSÓB STARSZYCH
– SPOSOBY PRZECIWDZIAŁANIA**

**VIOLENCE AGAINST THE ELDERLY
– METHODS OF COUNTERACTION**

Abstract

Current demographic trends indicate that we will live in an increasingly aging society, with all its conditions including changes taking place in daily life. Contemporary civilization promotes the cult of youth, vitality and physical strength. Numerous manifestations of ageism are an expression of fear, fears of the consequences of the natural process of aging and old age. Elder people experience not only health problems, but more and more often loneliness, marginalization, violence, neglect and abuse, both from the closest family and aid institutions. The ongoing demographic changes require special attention to the problem of violence against elder people. The prevention of violence against elder people is particularly important in the event of increasing population aging. The purpose of the article is to present forms of violence towards seniors, a determination of the scale of this phenomenon, motives and methods of counteracting this negative behaviour in the light of the literature on the subject. It is necessary to undertake a wide range of activities to change the image of elder people and the phenomenon of old age and also draw attention to the problem of violence against elder people in the public forum.

Key words: violence, old age, abuse, neglect, counteraction

Wstęp

Współczesne społeczeństwo staje się społeczeństwem „starzejącym się”. Obecnie ten proces mocno się dynamizuje, a wskaźniki demograficzne akcentują, że ten trend w najbliższym czasie będzie się nasilał. Jest to proces, który prowadzi do ogromnych przeobrażeń w wielu dziedzinach życia – polityce, gospodarce, kulturze, edukacji, usługach medycznych, opiekuńczych, mediach, co w konsekwencji kształtuje przyszłość nas wszystkich.

* Instytut Socjologii, Uniwersytet Rzeszowski, al. Rejtana 16 c, 35-959 Rzeszów, adres e-mail: drynkowska@poczta.onet.eu, ORCID ID 0000-0002-2747-7373

Proces starzenia się społeczeństwa stanowi wyzwanie dla wielu sektorów życia społecznego, ponieważ rodzi szereg zadań w zakresie realizacji potrzeb ludzi starszych. Postępujący przyrost liczby ludzi starszych skutkuje licznymi problemami o charakterze zbiorowym i indywidualnym, dlatego też ta kategoria wiekowa staje się szczególnie dla rozważań z zakresu polityki społecznej, pomocy społecznej i pracy socjalnej. Osoby starsze często odbierane są przez innych jako słabe, niepewne siebie, samotne, niezadowolone z życia, bierne i mało kontaktowe.

Starzenie się społeczeństwa wywołuje problemy organizacyjne, natury medycznej, finansowej, a także wymaga rozwiązań w zakresie specjalistycznej, długoletniej pomocy i pielęgnacji, rehabilitacji, aktywizacji i wsparcia. Pociąga za sobą podwyższone ryzyko wystąpienia wielu przewlekłych chorób fizycznych i psychicznych, co w konsekwencji może spowodować trudności w samodzielnym funkcjonowaniu w społeczeństwie. Jak pisał Anthony Giddens: „w coraz większym stopniu odchodzi się od traktowania procesów starzenia się jako rzeczy oczywistej i naturalnej; postępy w zakresie medycyny i żywienia pokazały, że można uniknąć lub znacznie zredukować większość przejawów starzenia się, które kiedyś uważano za nieuniknione. Dzięki lepszemu odżywianiu się, higienie i opiece zdrowotnej ludzie dożywają przeciętnie znacznie starszego wieku niż jeszcze sto lat temu” (Giddens 2006:185).

Wraz z wiekiem następuje szeroko rozumiane pogorszenie parametrów nie tylko fizycznych, ale i psychicznych, które determinują powstawanie pewnych niepełnosprawności. W późniejszym okresie choroby i dolegliwości zazwyczaj prowadzą do inwalidztwa albo też do niepełnosprawności i powodują, że senior staje się zależny od innych osób i instytucji (Rynkowska, Błaszczuk 2016: 27). W życiu seniora następuje moment, w którym wymaga on opieki i wsparcia ze strony osób trzecich, a zwłaszcza najbliższych członków rodziny.

Okres późnej dorosłości może być trudny również z wielu innych powodów, wśród których zjawisko przemocy należy zarazem do najważniejszych problemów współczesnych społeczeństw, jak i jednocześnie jest drażliwe i ukrywane, zwłaszcza przez najbliższą rodzinę.

Niestety okazuje się, że w kwestii pomocy i opieki nad osobami starszymi dochodzi do wielu zaniedbań i nadużyć zarówno ze strony członków rodziny, jak i instytucji pomocowych. Zachodzące przemiany demograficzne wymagają szczególnego zwrócenia uwagi na problem przemocy wobec osób starszych. Celem artykułu jest prezentacja form przemocy wobec seniorów, określenie skali tego zjawiska, motywów oraz sposobów przeciwdziałania przemocy wśród osób starszych. Podstawę stanowi dostępna analiza literatury przedmiotu i programów orga-

nizacji rządowych i pozarządowych działających na rzecz osób starszych. Niewątpliwie przemoc w starości ma poważne długotrwałe następstwa dla ofiary, ale również konsekwencje dla całej rodziny i społeczeństwa. Istotne więc jest podejmowanie tej problematyki w badaniach naukowych, dyskursie społecznym z przedstawicielami wielu dziedzin życia społecznego.

Przemoc wobec osób starszych

Sytuacja osób starszych w społeczeństwie ulega znacznej ewolucji, a nawet degradacji. Współczesna cywilizacja lansuje kult młodości, witalności, tężyzny fizycznej. Starość jawi się jako ciemna strona życia, określana jako niedołączna, trudna, schorowana, sfrustrowana. Liczne przejawy ageizmu stanowią wyraz lęku, obaw przed konsekwencjami naturalnego procesu starzenia się i starości.

Starość to faza życia człowieka, która w społecznym odbiorze nie rzadko kojarzona jest z czasem wolnym od obowiązków, spokojnym tempem życia czy oczekiwaną przez lata możliwością realizowania swoich pasji. Jest to okres, w którym dochodzi do wielu zmian dotyczących pozycji, roli społecznej, funkcjonowania w układzie rodzinnym, towarzyskim i zawodowym. W schyłkowej fazie życia jednostki mają tendencję do zmniejszania z różnych przyczyn swojej aktywności i ograniczają liczbę kontaktów społecznych, przez co więzi z innymi stają się słabsze i trudniejsze.

Na czas starości przypada również moment przejścia na emeryturę. Senior, odchodząc na emeryturę, stopniowo traci liczne role społeczne, które pełnił przez całe swoje życie. Zakończenie pracy zawodowej łączy się najczęściej z zanikaniem kontaktów koleżeńskich czy przyjacielskich. Takie wycofanie się z kontaktów społecznych doprowadza do zanikania powiązań emocjonalnych ze społeczeństwem i zamykania się w sobie, słabnięcia sił i myślenia o odejściu z tego świata. Seniorzy w tym okresie doświadczają często wielu traumatycznych przeżyć, kryzysów, postępujących chorób i problemów psychospołecznych, również w otoczeniu najbliższej rodziny. Dla osób, które pozytywnie adaptują się do starości i potrafią korzystać z jej zalet, starość może być początkiem życia, a nie jego końcem (Wiśniewska-Roszkowska 1989: 61). Wśród najważniejszych problemów ludzi starszych wyróżnić można między innymi samotność, przewlekłe choroby, inwalidztwo, przemoc, a także życie w ubóstwie i poczucie nieprzydatności. Wymienione problemy wskazują na pewną marginalizację osób starszych jako zbiorowości, przejawia się to stopniową eliminacją ich

z aktywnego życia zawodowego oraz społecznego – właśnie po wejściu w wiek emerytalny.

Spośród wielu doświadczeń osób starszych naczelną pozycję zajmuje poczucie własnej godności, która w ocenie seniorów wiąże się nie tylko z autonomią, wolnością i niezależnością, ale także z opieką, zainteresowaniem i troską ze strony najbliższej rodziny i otoczenia. Odpowiednia pomoc rodziny, dostosowana do potrzeb i możliwości seniora, jest istotnym czynnikiem, który może przyczynić się do umacniania bądź też odzyskiwania własnej godności (Szczuka, Steuden 2011: 249). Utrata godności, zwłaszcza dla osoby starszej, coraz częściej wiąże się z poczuciem odrzucenia, zaniedbaniem, nadużyciami i stosowaniem przemocy przez najbliższych członków rodziny i otoczenie.

Jednym z poważniejszych problemów społecznych jest przemoc w rodzinie, również osób starszych, która oznacza każde działanie lub zaniechanie podjęte w obszarze rodziny przez jednego z członków, godzące w integralność fizyczną, psychiczną i wolność pozostałych członków rodziny. Instytucje współpracujące, a także opiekujące się osobami starszymi coraz częściej zwracają uwagę na obecność różnorodnych form niewłaściwego traktowania i zachowania się wobec osób starszych zarówno w warunkach domowych, jak i społecznych.

Zgodnie z definicją Parlamentu Europejskiego „przemoc jest pogwałceniem praw człowieka do życia, bezpieczeństwa osobistego, wolności, godności oraz fizycznej i umysłowej integralności” (Stożek 2009: 20).

Przemoc wobec starszych nie jest nowym zjawiskiem. Z perspektywy historycznej osoby starsze były zawsze źle traktowane przez swoich najbliższych, doświadczając zarówno przemocy fizycznej, jak i innych form przemocy ze strony członków rodziny lub innych osób, którym ufały. Konflikty rodzinne przyczyniały się do przemocy wobec osób starszych. Miłość i szacunek wobec tych osób przeplatały się zawsze z różnymi przejawami przemocy. Znane są przypadki kultur, które usuwały ze swojego grona starsze osoby w sytuacjach braku żywności. Zanikanie rodzin wielopokoleniowych i w związku z tym kryzys więzi rodzinnych ma odbicie w konfliktach, które występują we współczesnych rodzinach. Do rażących problemów należy znęcanie się nad ludźmi starymi. Jak czytamy: „przypadki znęcania się mają miejsce w każdym wieku i momencie życia, jednakowoż problem znęcania się nad ludźmi starymi przybrał ostatnio na sile” (DuBois, Miley 1999: 103).

Fakt występowania przemocy związany jest z agresją. Niejednokrotnie pojęcia agresji i przemocy znajdują zastosowanie w tym samym znaczeniu. Definicje tych dwóch zjawisk biorą pod uwagę zasadnicze

kryteria, takie jak: rodzaj zachowania, intencje i skutki przemocy. Wydaje się, że najbardziej trafna definicja przemocy dotyczy wszystkich zachowań, które naruszają wolność osobistą jednostki albo też powodują fizyczną i psychiczną szkodę osoby doznającej przemocy. Należy zauważyć, że przemoc skierowana jest najczęściej wobec osób słabszych, mających mniejsze zdolności do samoobrony. Do tej grupy należą ludzie starzy i niedołążni. Sprawcą przemocy wobec takich osób jest najczęściej współmałżonek lub dorosły syn. Powstawaniu i potęgowaniu się przemocy wśród tych osób sprzyja zależność ofiary od sprawcy.

Według realizowanych na przestrzeni ostatnich lat badań opinii publicznej 10–12% dorosłych Polaków doświadcza lub doświadczało w swoim życiu przemocy ze strony osób najbliższych. Cechą charakterystyczną przemocy w rodzinie jest to, że dochodzi do niej w sytuacji nierówności, dysproporcji sił między ofiarą a sprawcą (CBOS 2012).

Posługując się takim kryterium, bardzo łatwo możemy wyłonić grupy społeczne, które są na tę przemoc szczególnie narażone: są to osoby niepełnosprawne, obłożnie chore, upośledzone, osoby starsze oraz dzieci z powodu biologicznych predyspozycji, fizycznych dolegliwości, dysfunkcji organizmu, braku siły.

Przemoc w rodzinie, również wobec starszych jej członków, jest zjawiskiem złożonym, wieloczynnikowym. Aby skutecznie mu przeciwdziałać, a tym samym pomagać rodzinom, w których występuje ten problem, potrzebne jest interdyscyplinarne spojrzenie na rodzinę, jej członków i ich sytuację, potrzeby i zachowania. Kwestię przemocy w rodzinie możemy analizować z kilku perspektyw (Kramkowska 2016: 156). Należą do nich:

- perspektywa prawna, według której przemoc w rodzinie to przestępstwo określone w prawie. Jest to zachowanie prawnie zabronione, zagrożone określonymi sankcjami karnymi;
- perspektywa społeczna, która uwzględnia czynniki tkwiące w obyczajach i postawach społecznych, usprawiedliwiające przemoc (przyzwolenie społeczne, na które wpływ mają m.in. stereotypy czy przekonania). Z tej perspektywy wywodzą się również ruchy społeczne działające na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie;
- perspektywa moralna – traktuje się przemoc jako zło, którego sprawca powinien podlegać potępieniu przez innych i mieć wyrzuty sumienia;
- perspektywa psychologiczna – zwraca się uwagę na sytuację ofiary, zachowanie sprawcy, wskazuje mechanizmy przemocy, interakcje, jakie zachodzą między sprawcą a ofiarą. Odgrywa szczególną rolę w pomaganiu ofierze.

Według *Leksykonu gerontologii* przemoc wobec osób starszych (lekceważenie bądź złe traktowanie osób starszych lub znęcanie się nad nimi) można zdefiniować jako „psychiczne i/lub fizyczne znęcanie się, zaniedbywanie bądź wykorzystanie osób starszych przez członków ich rodzin lub przez inne osoby odpowiedzialne za opiekę nad nimi” (Zych 2001: 141). Natomiast definicja podana za *The Toronto Declaration on the Prevention of Elder Abuse* określa przemoc wobec osób starszych jako „pojedyncze lub powtarzające się działanie, lub brak odpowiedniego działania występujące w jakiegokolwiek relacji, w której oczekuje się zaufania, a która powoduje krzywdę bądź cierpienie osoby starszej. Może przybierać ona różne formy: przemoc psychicznej, seksualnej, finansowej, a także formę intencjonalnego lub nieintencjonalnego zaniedbania” (Staręga 2003: 14).

W literaturze przedmiotu wyróżnia się kilka komponentów charakterystycznych dla tego zjawiska (DuBois, Miley 1999: 102):

- pasywne zaniedbanie ma miejsce w sytuacji izolowania starszej osoby od świata zewnętrznego i kontaktów międzyludzkich; często tej formy znęcania się nie uświadamiają sobie sprawcy;

- aktywne zaniedbanie, czyli celowe, świadome odmawianie pomocy osobie starszej, np. w zakresie potrzeb żywieniowych, opieki lekarskiej, zabiegów pielęgnacyjnych i innych czynności codziennych. Do najczęściej wskazywanych sprawców zaniedbań wobec osoby starszej zalicza się wynajętego opiekuna, członka rodziny, pracownika długoterminowej opieki. Zwraca się jednak uwagę, że często sprawcą zaniedbań jest opiekun niemający umiejętności sprawowania opieki, niedysponujący czasem, energią lub opiekun, który sam ma problemy ze zdrowiem, np. chory psychicznie, osoba nadużywająca alkoholu lub innych substancji psychoaktywnych lub przejawiająca inne zaburzenia zdrowia psychicznego. Z różnymi formami zaniedbywania wiąże się również pojęcie porzucenia, oznaczające opuszczenie starszej osoby przez rodzinę, jej opiekuna lub przez inną osobę, która jest za nią odpowiedzialna. Porzucenie osoby starszej może przybierać różne formy: pozostawienie osoby starszej w szpitalu lub innej instytucji, w centrum handlowym lub innych miejscach. Można się też spotkać ze zjawiskiem odrzucenia emocjonalnego, którego wyrazem mogą być subiektywne odczucia – osoby starsze same uznają, że czują się porzucone (Rynkowska, Błaszczuk 2016: 40);

- przemoc psychiczna, czyli słowne, emocjonalne znęcanie się w postaci: zastraszania, oskarżania, upokarzania, infantylizacji, poniżania, obwiniania i manipulowania poczuciem winy, wyzwiska, wmawianie choroby psychicznej, izolowanie przez kontrolowanie, ograniczanie swobody decyzji ofiary. Krzywdzenie psychiczne i emocjonalne często

definiuje się jako „dehumanizację ofiary przez wzbudzanie w niej strachu przed przemocą lub innymi konsekwencjami rozniewiania sprawcy”;

– przemoc fizyczna – jest to zachowanie niosące za sobą ryzyko uszkodzenia ciała. Obejmuje napaść, molestowanie oraz bezprawne ograniczanie osoby starszej. Krzywdzenie fizyczne polega na zadawaniu bólu fizycznego lub powodowaniu obrażeń przez takie działania, jak: bicie, krępowanie ruchów lub szarpanie i popychanie. Niektórzy autorzy włączają do tej kategorii wykorzystywanie seksualne (zmuszanie osoby starszej do kontaktów seksualnych), inni z kolei wymieniają je jako formę odrębną;

– przemoc ekonomiczna, czyli wymuszanie, wykradanie, pozbawianie środków materialnych, szantaż finansowy lub niewłaściwe wykorzystywanie środków finansowych osoby starszej. Ponieważ wiele starszych osób z powodu złej kondycji psychofizycznej nie jest w stanie zajmować się swoim budżetem, często zmuszone są powierzyć to osobom trzecim, które nie zawsze są uczciwe. Wskazuje się na dwa typy sprawców wykorzystania finansowego osób starszych. Pierwszy typ charakteryzuje się dysfunkcjonalnością, niskim poczuciem własnej wartości, może być uzależniony od substancji psychoaktywnych, może być narażony na stres psychospołeczny i cierpi z powodu pełnienia funkcji opiekuna (takie osoby są pasywne, wykorzystują przede wszystkim niepełnosprawne starsze osoby i sprzyjające okoliczności wynikające ze stanu osoby starszej). Drugi typ jest bardziej agresywny, zwykle z osobowością antyspołeczną, nie liczy się z prawami innych osób; stara się uzyskać nad ofiarą przewagę, kontroluje wszystko, stosuje przemoc emocjonalną;

– oddzielną kategorią przemocy jest instytucjonalna przemoc ekonomiczna przejawiająca się w nieuczciwych praktykach handlowych wobec osób starszych, związana zwłaszcza z usługami finansowymi. W przypadku tych osób mechanizm przemocy ekonomicznej bardzo często opiera się na wykorzystywaniu faktu, że osoby starsze niejednokrotnie mają mniejsze kompetencje w zakresie wykorzystywania nowoczesnych technologii, rozpoznawania mechanizmów marketingowych, bycia świadomym konsumentem na rynku finansowym;

– naruszanie praw, godności starego człowieka, obejmujące między innymi wymuszenie na nim przeniesienia się do domu pomocy społecznej wbrew jego woli, zmianę testamentu. Spośród wielu doświadczeń osób starszych naczelną pozycję zajmuje poczucie własnej godności, która w ocenie seniorów wiąże się nie tylko z autonomią, wolnością i niezależnością, ale także z opieką, zainteresowaniem i troską ze strony najbliższej rodziny oraz otoczenia. Odpowiednia pomoc rodziny, dostosowana do potrzeb i możliwości seniora, jest istotnym czynnikiem, który

może przyczynić się do umacniania bądź też odzyskiwania własnej godności (Szczuka, Steuden 2011: 249). Poczucie utraty godności, zwłaszcza dla osoby starszej, coraz częściej wiąże się z poczuciem odrzucenia, zaniedbaniem, nadużyciami i stosowaniem przemocy przez najbliższych członków rodziny i otoczenia. Przemoc w rodzinie wobec osób starszych, podobnie jak przemoc wobec innych członków rodziny, rzadko występuje w jednej formie. Zwykle formy zachodzą na siebie lub pozostają ze sobą w ścisłej relacji. Domowa sytuacja seniorów jest często szczególnie trudna, złożona, a nawet dramatyczna, ponieważ na sam fakt występowania przemocy nakładają się dodatkowo takie czynniki, jak: zły stan zdrowia, trudna sytuacja materialna, występowanie otępienia, izolacja społeczna. Te istotne elementy sytuacji życiowej w wielu przypadkach uniemożliwiają przeciwstawienie się agresorowi, a dodatkowo blokują skuteczne poszukiwanie pomocy poza rodziną. Wielu seniorów niechętnie przyznaje się do obecności agresora i przemocy w ich życiu. Osoby starsze tkwią w traumatycznych relacjach ze sprawcami przemocy, bojąc się zmiany sytuacji ze względu na przykre konsekwencje i fakt, że najczęściej takim agresorem jest najbliższy członek rodziny, mąż lub dorosły syn, odpowiedzialny za sprawowanie opieki. W takiej sytuacji osoba starsza waha się i ma wątpliwości natury etyczno-moralnej, czy powinna wnosić skargę. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji osób starszych, chociażby ze względu na fakt, że środowisko seniorów jest dosyć zamknięte.

Ludzie starsi są na ogół przywiązani do domu i rodziny, rzadziej kontaktują się wraz z wiekiem ze światem zewnętrznym, gdzie byliby poddani większej kontroli i obserwacji społecznej. Na kształt i przebieg przemocy w rodzinie ma również fakt obowiązującego nadal tradycyjnego modelu małżeństwa i rodziny w polskim społeczeństwie. Pomimo powszechnego braku aprobaty dla sprawców przemocy i nieakceptowania żadnych jej form, ofiary, którymi w przypadku osób starszych są kobiety, przyjmują bierną i skrytą postawę, milcząco godząc się na takie poniżające traktowanie. Wywodzi się to z silnie utrwalonych przekonań, że o problemach rodzinnych nie należy mówić innym, a ponadto społeczne różnice roli kobiety i mężczyzny utrwalają stereotypy związane z funkcjonowaniem w różnych obszarach codziennego życia. Dotyczy to między innymi tradycyjnego wzorca kobiety w naszym społeczeństwie, której zadaniem jest wychowanie dzieci oraz dbałość o męża i dom. Okazuje się, że ten model rodziny charakteryzuje nie tylko najstarszą populację Polaków, ale przyjmowany jest też przez wiele współczesnych małżeństw. Ludzie starzy żyjący we wspólnych domach z najbliższą rodziną są często przez nich bardzo źle traktowani (Dyczewski 2002: 23).

Znęcaniu się towarzyszy najczęściej ogólna niekorzystna atmosfera rodzinna, nadużywanie alkoholu przez członków rodziny, stres i frustracje związane niekiedy z nadmiernym obciążeniem obowiązkami osób sprawujących opiekę nad starszymi ludźmi. Trudno jest oszacować dokładne rozmiary przemocy domowej w Polsce, gdyż uważana jest ona za sprawę prywatną rodziny. W każdym roku do sądów zgłaszanych jest zaledwie kilkanaście tysięcy spraw o znęcanie się nad rodziną, ale policja rejestruje około miliona interwencji rodzinnych, do których jest wzywana (Halicka, Halicki 2012: 26). Doznawanie przemocy domowej jest sprawą bolesną i nadal w Polsce wstydliwą. Jak już wspomniano, realna ocena zjawiska nadużyć wobec osób starszych jest niemożliwa ze względu na dużą liczbę nieujawnionych incydentów. Krzywdzeni nie zgłaszają takich faktów, ponieważ bardzo często są przekonani o bezskuteczności ścigania, obawiają się odwetu. Ofiary nadużyć boją się też umieszczenia w domach opieki, wstydzą się postępowania swoich oprawców, jeśli są oni członkami rodziny, brakuje im także wewnętrznej, psychicznej determinacji, by zgłosić incydent np. na policję. Sytuacja krzywdzonej osoby starszej jest bardzo trudna, wielowątkowa. Bardzo często dodatkowo komplikuje ją zależność materialna, mieszkaniowa i emocjonalna (Leszczyńska-Rejchert 2010: 65).

Sposoby przeciwdziałania przemocy wśród osób starszych

Art. 25. ust. 1 *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* stanowi, że „Każdy człowiek ma prawo do poziomu życia zapewniającego zdrowie i dobrobyt jemu i jego rodzinie, włączając w to wyżywienie, odzież, mieszkanie, opiekę lekarską i niezbędne świadczenia socjalne oraz prawo do zabezpieczenia na wypadek choroby, niezdolności do pracy, wdowieństwa, starości lub utraty środków do życia w sposób od niego niezależny”. Wynika z tego obowiązek państwa zapewnienia ludziom możliwości korzystania z tego prawa. Rangę tego problemu społecznego i konsekwencje dla starzejącego się społeczeństwa podkreślają czołowe światowe organizacje w swoich dokumentach (World Health Organization 2011). Zapobieganie przemocy wobec osób starszych jest bardzo ważnym zagadnieniem w starzejącym się społeczeństwie, chociaż dopiero w ostatnich latach zjawisko to zaczęto postrzegać jako ogólnoswiatowy problem. W kwietniu 2002 r. w Madrycie wszystkie kraje ONZ przyjęły dokument pod nazwą *United Nation International Plan of Action*, w którym podkreśla się wagę zapobiegania temu problemowi i wskazuje, że ochrona osób starszych przed przemocą zawarta jest w *Powszechnej*

Deklaracji Praw Człowieka. Ten międzynarodowy plan działania (tzw. plan madrycki) w kwestii starzenia się społeczeństw wyznacza cele priorytetowe i działania zmierzające do wyeliminowania wszelkich form dyskryminacji, przemocy i zaniedbań wobec osób starszych (Maćkiewicz 2017: 17–18). W sprawie przemocy plan madrycki określa dwa cele: pierwszy dotyczy eliminacji wszelkich form zaniedbania, nadużyć i przemocy wobec osób starszych, drugi natomiast odnosi się do tworzenia zaplecza usług pomocowych, wspierających na poziomie lokalnym seniorów doświadczających przemocy.

Wśród rekomendowanych działań wymienia się między innymi:

- zwrócenie uwagi, uwrażliwienie na problem ludzi starych i ich potrzeby wśród służb pomocowych i reszty społeczeństwa poprzez szeroko zakrojone działania medialne, kampanie, spoty reklamowe, integrację międzypokoleniową;
- ustanowienie odpowiednich aktów prawnych i wzmocnienie polityki celem zagwarantowania praw najstarszym obywatelom;
- promowanie współpracy między organizacjami rządowymi i pozarządowymi w zakresie eliminacji nadużyć wobec osób starszych i zwiększenie kontroli w tym obszarze;
- promowanie i opracowywanie inicjatyw społecznych eliminujących nadużycia i przemoc wobec seniorów;
- tworzenie instytucjonalnych form wspierających, aktywizujących i informacyjnych dla osób starszych;
- włączenie kwestii rozwiązywania problemów przemocy wobec starszych osób w obowiązkowe szkolenia dla lekarzy, pielęgniarek, pracowników socjalnych czy innych przedstawicieli służb społecznych;
- popularyzowanie i upublicznianie badań, analiz, ekspertyz dotyczących przyczyn, charakteru, znaczenia i konsekwencji stosowania form przemocy wobec osób starszych.

Założenia planu madryckiego wymagają dostosowania do regulacji prawno-społecznych danego kraju, niemniej jednak jego realizacja jest monitorowana, pozwalając na poprawę sytuacji osób starszych. W myśl powyższego dokumentu działają różne organizacje, instytucje i programy zajmujące się tematyką przemocy wśród rodzin, w tym również osób starszych w większości państw europejskich. W Polsce uregulowania dotyczące przemocy – w tym oczywiście przemocy wobec osób starszych – zawarte są w prawie karnym, prawie cywilnym oraz regulacjach prawnych dotyczących pomocy społecznej i ochrony zdrowia, między innymi w znowelizowanej Ustawie o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 18 czerwca 2010 r., która określa sposób postępowania

pracowników socjalnych, organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości w sytuacji zgłoszenia przez ofiarę przypadku przemocy domowej, a także w Ustawie o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r., która obejmuje swoim zakresem również osoby doznające przemocy w rodzinie. Na podstawie art. 7 ust. 7 ustawy osoby doświadczające przemocy w rodzinie mają prawo do korzystania ze świadczeń pomocy społecznej i wieloaspektowego instytucjonalnego wsparcia. Również podpisana przez Polskę w roku 2012 *Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej* (CAHVIO) odnosi się do kobiet starszych oraz wszystkich ofiar przemocy domowej niezależnie od wieku. W chwili obecnej rząd realizuje *Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie* – uchwalony we wrześniu 2006 r. oraz *Program ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań „Razem bezpieczniej”*. Działania związane z przeciwstawianiem się przemocy wobec osób starszych ujęte są również w kolejnych dwóch dokumentach rządowych: *Krajowym Programie Działań na Rzecz Równego Traktowania na lata 2013–2016* oraz *Założeniach Długofalowej Polityki Senioralnej na lata 2014–2020*. Ponadto zarówno rządowe, jak i pozarządowe organizacje są od wielu lat aktywnymi partnerami i realizatorami wielu programów z obszaru przeciwdziałania przemocy w rodzinie, również na rzecz osób starszych. Ogólnopolskie Porozumienie Osób, Organizacji i Instytucji Pomagających Ofiarom Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia” realizowało projekt „Niebieska Sieć – sieć liderów lokalnych organizacji na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie” (Białobrzaska 2013: 47). Celem tego projektu było zwiększenie jakości usług świadczonych ofiarom przemocy w rodzinie przez organizacje pozarządowe oraz zwiększenie sprawności ich działań i współpracy z innymi instytucjami. Przedsięwzięcie polegało przede wszystkim na stworzeniu i koordynowaniu Sieci Liderów Regionalnych, których praca usprawniła przepływ informacji na temat możliwości uzyskania pomocy w wymiarze lokalnym przez osoby indywidualne, także inne placówki i instytucje. Skutecznym programem, którego celem jest przeciwdziałanie przemocy, również na rzecz seniorów, jest projekt „Przełamując tabu...” realizowany w ramach unijnego programu Daphne II. Projekt koordynowany jest przez austriacki Czerwony Krzyż, zaś partnerami projektu są: Austria, Włochy, Finlandia i Polska, a krajami współpracującymi Belgia, Francja i Portugalia. Program zwraca uwagę między innymi na pomijanie istotnego problemu przemocy wobec osób starszych w toku kształcenia oraz przygotowania do zawodu pracowników socjalnych, pielęgniarek, opiekunek środowiskowych czy innych zawodów służb społeczno-medycznych. Jego celem jest zapewnienie pomocy

i ochrony osobom, które są dotknięte przemocą, nasilenie działań korekcyjno-edukacyjnych skierowanych do sprawców oraz zwiększenie świadomości i wiedzy związanych z przyczynami i skutkami przemocy. Wśród zadań realizowanych w programie znalazły się szkolenia tematyczne związane z przemocą dla osób, które zajmują się tym problemem, programy dla osób udzielających wsparcia, ale także dla ofiar, w tym osób starszych. Ponadto w ramach programu wprowadzono procedury ochrony i wsparcia świadków przemocy, izolację sprawców, rozwijanie, a także prowadzenie zajęć adresowanych do sprawców oraz wolontariat dla agresorów. Kolejną czynnością realizowaną w Polsce był projekt przeciwdziałający zachowaniom agresywnym i innym formom przemocy wobec osób starszych „Starszy Pan, Starsza Pani”, który został opracowany w 2006 r. przez Pogotowie „Niebieska Linia”. Jego głównymi celami było rozpoznanie uwarunkowań i specyfiki przemocy wobec osób starszych, powodów trudności w dotarciu z pomocą do najbardziej potrzebujących seniorów, rozwiązań akceptowanych przez rodzinę i przez osobę starszą oraz zwrócenie uwagi opinii publicznej na uwarunkowania przemocy wśród osób starszych. W ramach programu realizowane były porady i konsultacje telefoniczne, wsparcie psychologiczne, porady prawne, psychiatryczne, grupy wsparcia dla seniorów, opiekunów oraz pracowników placówek zajmujących się osobami.

Innymi formami wsparcia są pomoc instytucjonalna i wsparcie psychologiczne (Szatur-Jaworska 2002: 77). Pomoc instytucjonalna obejmuje interwencję indywidualną, dostosowaną do jednostki, zmianę celów życia, system pomocy socjalnej oraz sieć pomocy społecznej w postaci ośrodków interwencji kryzysowej, ośrodków wsparcia czy rodzinnych domów pomocy. W ściśle ze sobą współpracujących obszarach wsparcia ważną rolę w zakresie pomocy osobie starszej doświadczającej przemocy powinien odgrywać pracownik socjalny. Do jego zadań należą między innymi ocenianie skali niezaspokojonych potrzeb, pomoc administracyjna w załatwianiu spraw związanych z przemocą i innymi kwestiami, udzielanie informacji na temat oferowanych systemów pomocy i wsparcia, a także kierowanie tymi programami. Wśród form wspomagania osób starszych w roli ofiary, ale także ich sprawców (rodziny, krewnych czy agresywnych seniorów) znajduje się terapia. Psychologiczne metody leczenia sprawców opierają się na technikach kontrolowania złości czy rozpoznawania prowokowania do złości. Formami pomocy psychoterapeutycznej są: terapia indywidualna, spotkania grupowe, w tym grupy wsparcia, terapia rodzinna (w przypadku, gdy agresorem jest członek rodziny). Takie formy pomocy są niezwykle trudne, ponieważ wymagają od ofiary zaufania do terapeuty czy

pozostałych uczestników terapii. W przypadku osób starszych jest to bardziej skomplikowane, gdyż są one nieufne, podejrzliwe, często zastraszone przez opiekunów.

Zakończenie

Przemoc jest naruszeniem podstawowych praw i wolności człowieka – prawa do życia i zdrowia, do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego. Przemoc, jakiej doświadczają osoby starsze, jest pojęciem szerokim, nie oznacza tylko przemocy fizycznej i psychicznej, ale również przemoc ekonomiczną.

Doznawanie przemocy jest sprawą bolesną i nadal wstydliwą w Polsce. Przemoc wobec osób starszych jest zjawiskiem zdecydowanie rzadziej ujawnianym niż inne formy przemocy – np. wobec kobiet lub dzieci. Badanie „Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych” przeprowadzone w roku 2009 przez Instytut Psychologii Polskiej Akademii Nauk pozwoliło wyciągnąć wnioski, że zaniżone statystyki dotyczące przemocy wobec osób starszych są konsekwencją tego, iż osoby te mają mało kontaktów społecznych. Osoby spoza rodziny czy bezpośredniego sąsiedztwa mogą nie wiedzieć o dokonywanych aktach przemocy, a sami pokrzywdzeni nie zgłaszają tego zarówno z powodu ograniczonych kontaktów i słabej mobilności, jak i strachu przed zmianą warunków życia (np. umieszczeniem w domu pomocy społecznej). Wspomniane wyżej sposoby i programy nakreślają kierunki interwencji w obszarze przeciwdziałania przemocy wobec osób starszych. Zwracają uwagę m.in. na konieczność zwiększania świadomości społecznej na temat zjawiska przemocy wobec osób starszych – zarówno wśród samych seniorów, jak i osób mających częste kontakty z osobami starszymi: pracowników służby zdrowia, opiekunów zawodowych, pracowników socjalnych i policji. W celu poprawy świadomości całego społeczeństwa zaleca się m.in. przeprowadzanie kampanii edukacyjnych i informacyjnych. Jeżeli zaś chodzi o same osoby starsze, szczególnie nacisk należy położyć na zwiększanie wiedzy tych osób na temat przemocy oraz instytucji, do których można zwrócić się o pomoc. Ważną rolę mógłby tu pełnić telefon zaufania przeznaczony dla osób starszych. Kolejną rekomendacją jest wprowadzanie do programów kształcenia dla osób zawodowo zajmujących się seniorami kwestii związanych z rozpoznawaniem i reagowaniem na przypadki przemocy. Natomiast w celu przeciwdziałania przemocy ekonomicznej zasadne byłoby szerokie promowanie znajomości praw konsumenckich wśród osób starszych – za-

równy poprzez akcje uświadamiające, jak i wskazywanie ogólnodostępnych źródeł informacji w tym zakresie (rzecznicy konsumentów, Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów).

Bibliografia

- Białobrzeska P. 2013, *Przemoc wobec osób starszych skala zjawiska* [w:] A. Baranowska, E. Kościńska, K. Wasilewska-Ostrowska, *Społeczny wymiar życia i aktywności osób starszych*, Toruń.
- Błaszczuk K., Rynkowska D. 2016, *Problemy społeczne i opiekuńcze seniorów i ich rodzin*, Rzeszów.
- DuBois B., Miley K.K. 1999, *Praca socjalna, zawód, który dodaje sił*, Katowice 1999.
- Dyczewski L. 2002, *Więź między pokoleniami w rodzinie*, Lublin.
- Giddens A. 2006, *Socjologia*, Warszawa.
- Halicka M., Halicki J. 2010, *Przemoc wobec osób starszych jako przedmiot badań* [w:] *Przemoc wobec ludzi starych*, red. M. Halicka, J. Halicki, Białystok.
- Kramkowska E. 2016, *Człowiek stary jako ofiara przemocy w rodzinie*, Białystok.
- Leszczyńska-Rejchert A. 2010, *Człowiek starszy i jego wspomaganie. W stronę pedagogiki starości*, Olsztyn.
- Maćkowiak J. 2017, *Osoby starsze jako ofiary przemocy domowej. Ujęcie wiktymologiczne*, Kraków.
- Polacy wobec własnej starości* 2012, CBOS, Warszawa.
- Staręga A. 2003, *Przemoc wobec starszych*, „Niebieska Linia”, nr 5.
- Stożek M. 2009, *Przemoc w rodzinie. Zapobieganie w świetle przepisów prawa*, Warszawa.
- Studen S., Marczuk M. 2006, *Starzenie się a satysfakcja z życia* [w:] *Nowe role społeczne ludzi starszych*, red. M. Braun-Gałkowska, Lublin.
- Szatur-Jaworska B. 2000, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Warszawa 2000.
- Szczuka J., Studen S. 2011, *Przemoc wobec osób starszych* [w:] *Starzenie się z godnością*, red. S. Studen, M. Stanowska, K. Janowski, Lublin.
- Wiśniewska-Roszkowska K. 1989, *Starość jako zadanie*, Warszawa.
- Zych A.A. 2001, *Słownik gerontologii społecznej*, Warszawa 2001.
- World Health Organization, *European report on preventing elder maltreatment*, 2011, www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0010/144676/e95110.pdf (8.09.2018).
- Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 18 czerwca 2010 r., DzU 2010, nr 125, poz. 842.
- Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r., DzU 2004, nr 125, poz. 593 z późn.zm.